

ВЧИНОК І ПРОБЛЕМА ДЕТЕРМІНІЗМУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Володимир РОМЕНЕЦЬ

Copyright © 1965; 2011

Протягом останніх років проблема вчинку привертає до себе все більшу увагу психологів. Вона має неабияке значення для морального виховання нашого сучасника, для криміналістичної та психіатричної практик, сценічної гри, військової справи та для багатьох інших галузей, де людська поведінка постає значущим, серйозним фактором. Дослідження *категорії вчинку* має очевидну теоретичну вагомість для розуміння принципів історії розвитку самої науки психології.

Поняття про вчинок, поряд з такими уявленнями, як провідна діяльність, дія, становить ту історичну ланку, той вузол у логічному розвитку науки, який охоплює, концентрує і змістовно найповніше розкриває структуру людської поведінки, психіки, перекидає логічний місток до вивчення питань, що безпосередньо торкаються провідних проблем етики, філософії взагалі.

Звичайно, *під вчинком психологи розуміють таку дію, котра має певне моральне значення*, тобто саме в ньому людина практично виявляє своє ставлення до інших людей, суспільства в цілому. Це правильно насамперед тому, що людське повсякдення взагалі є життя суспільне. Не називають учинками такі дії людини, як сон, прийняття їжі, буденну прогулянку, хоча в окремих випадках і ці дії можуть набути значення вчинку. Наприклад, вартувий, котрий заснув на своєму посту, здійснює вчинок, а саме – злочин. Отож *кожен учинок має психологічний аспект*. Людина, яка цілеспрямовано і вперто, напружуючи свої зусилля, формує навички гри на музичному інструменті, теж здійснює вчинок. Було встановлено таку його особливість, як зміна досвіду, психічних рис людини, причому в найширшому розумінні цього слова. Почуття, які виникають при цьому, є характерними продуктами і факторами вчинку: саме вони яскраво свідчать про

зникнення старого і народження нового життєвого досвіду.

Після встановлення людиною нової структури відношень до навколишнього світу, вчинок, із свого суб'єктивного уможливлення, припиняється, а тому стає для особи звичайною дією. Об'єктивно у ставленні до інших людей ця дія, вже не будучи подальшою перебудовою суб'єктивного досвіду, може відтворюватись як учинок морально вагомий, суспільно значущий. Щоправда, усвідомлення того, що моя дія, навіть і повторна, має певне значення для інших людей, не може не впливати на характер її перебігу. Виходячи з цього, науковці-психологи розглядають учинок в єдності його суб'єктивної та об'єктивної сторін, розуміючи його як вузловий момент духовного розвитку особи, коли стара психічна якість переходить у нову [7], коли вирішуються суперечності життя [5]. У цьому вузловому моменті, у цьому своєрідному розвитковому стрибку зачіпається не якась окрема сторона людської істоти, а вся вона цілком, себто в діалектичному поєднанні практичного і теоретичного визначень. У психіці людини назріли суперечності, і вона природно шукає напрямок переходу до нового стану, напрямок, який указує на її нову духовну структуру. Примітно, що сутнісно вона вже прийняла у себе новий зміст у формі прагнень, ідеалу і т. ін., але все ще перебуває у старих зв'язках. Ось цей напрямок переходу й повинен бути мотивований. У перебігу мотивації "виграють" усі враження буття, адже перебудованню підлягає не яка-небудь окрема функція, а вся людина. Отож мотиваційна хвиля визначається всім досвідом особи, включаючи її глибинні прагнення та вершинні бажання. Психологічні дослідження останніх років показують, що в мотивації виявляються й усвідомлюються суперечності людського повсякдення, оскільки постають спричинювальною основою дії.

Суперечність розвитку мотивів людської діяльності – це, зокрема, суперечність між ідеологічним та індивідуально-психологічним [3]. Єдність цих двох сторін людської свідомості є основою для вироблення мотивів поведінки. “В цілях і мотивах діяльності... найважливішу роль відіграє саме ідейна спрямованість, ідеологія людини” [Там само, с. 113]. У цьому концептуальному форматі особливого значення українські психологи надають вивченню проблеми здійснення вчинку, його реалізації. Вчинок – це завжди дія перетворення, зміни, встановлення або розриву міжлюдських відносин, загалом кажучи – перетворення моральної ситуації. Будь-яка зміна, що наявна тільки суб’єктивно, є неповноцінною, недостатньою. Вона завершується повністю лише тоді, коли об’єктивний аспект ситуації відповідає духовній структурі особистості. Відтак саме у вчинку остання прискорено розвивається і водночас змінює свою моральну ситуацію.

Планування дій та вчинків, здатність передбачувати їхні наслідки, гальмувати прагнення, котрі заважають виконанню своїх обов’язків, переборювати зайві вагання, виявляти наполегливість і витримку в доведенні до завершення розпочатої справи – все це сприяє вихованню відповідального та активного ставлення до виконання своїх обов’язків перед суспільством і людьми [2]. Найскладнішим завданням у процесі формування є встановлення єдності і повної відповідності між рівнем моральної свідомості людини та характером її власної поведінки [Там само, с. 160]. При цьому дійове усвідомлення відповідальності виявляється у вмінні перенести моральне ставлення на нові життєві ситуації. У процесі дослідження цього питання створювались експериментальні умови, за яких стимулювалося виникнення нового, позитивного ставлення до того, що раніше було байдужим або викликало негативні вчинки. Таке оновлене ставлення до виконання обов’язків мало у своїй основі переживання почуття задоволення від успішного виконання дорученої справи, власної гідності і впевненості у своїх силах. Це закономірно спричинювало позитивні зміни в мотивах поведінки [2, с. 159]. Але якщо людина змушена силою нездоланних обставин зрікатися своїх прагнень, і їй бракує зусиль змінити саму ситуацію, то настає затримка у її духовному розвитку, яка здатна спровокувати навіть патологічний стан.

Дослідження природи вчинку, його ситуаційного та мотиваційного зумовлення

допомагає спростовувати чимало ідеалістично-спіритуалістських уявлень про рушійні сили людської поведінки, свободу волі, фаталістичну зумовленість долі, пасивність людини серед природи і в суспільних відносинах. Що керує людськими вчинками, визначає їх спрямованість, а отже і спрямованість життєвого шляху особистості – ось найважливіші проблеми української психології. Правильне пояснення явищ вчинкового сценарію відкриває великі можливості для морального та естетичного виховання людини, для вироблення її наукового світогляду. Важливо, що у вчинкові вона не тільки виявляє себе, а й формує свої моральні переконання, здібності, самоставлення, стосунки із суспільством та окремими його членами. І справді, той психічний стан, коли людина здійснює вчинок, вибирає між добром і злом, вагається, обмірковує свою долю, є найбільш вразливим для сторонніх впливів. У цей критичний час особа найглибше з’ясовує мотиви своєї поведінки, найгостріше усвідомлює характер докільля і навіть інколи намагається виправдати характер скоєної дії силою чи браком належних обставин. У період здійснення вчинку на основі подолання суперечок життя, зокрема між ситуацією і намірами (А.В. Веденов), людина реально формує риси власного світогляду й утверджує свою гідність у цих діях.

Героїчні зусилля радянських людей, виявлені в мирній творчій праці і в боях за свободу Батьківщини, дали величезний матеріал для побудови повноцінної теорії вчинку та однієї з її важливих концепцій – психології волі. Вітчизняна психологія заперечила традиційний погляд, за яким воля була виразом тільки внутрішнього ідеального світу людини, коли саме здійснення вчинку пояснювалося як певна сукупність рухів, що залежать тільки від свободної волі. Вона відкинула погляд на волю як на особливу психічну функцію, незалежну від впливу зовнішнього світу і від діяльності мозку. Водночас на основі діалектичного матеріалізму було спростовано і механістичні положення, які зовсім відкидають уявлення про волю і зводять її до ілюзії в людській свідомості. Психологи України продовжують далі розвивати наукову концепцію волі, насамперед досліджуючи виникнення спеціально людської відображальної функції мозку, завдяки якій людина свідомо регулює свої вчинки, свою діяльність [див. 6; 7].

Відомо, що регуляційне значення у людській поведінці мають уявлення, ідеї, почуття,

ідеали, інтереси та ін. Серед них особливе місце посідає воля, виражаючи значне напруження так чи інакше усвідомлених зусиль особи в досягненні поставленої мети [1]. Встановлено, що воля формується, функціонує і виявляється у її цілеспрямованих діях і вчинках. Поза конкретною предметною діяльністю вона зовсім не існує. Саме оперування предметами зовнішнього світу, подолання зовнішніх і внутрішніх перешкод найхарактерніше для вольової людини (Б.М. Теплов, К.М. Дєдов та ін.). Ось чому найбільш яскравий формовияв воля одержує у тих діях людини, які спрямовані на практичне перетворення навколишнього світу.

Дослідження рефлексивної основи волі та форм її практичного вияву було спрямовано проти спіритуалістських уявлень про самодостатні мотиви дії, про якісь глибинні, ізольовані від середовища, людські потяги як першорухові сили поведінки. Насправді ці потяги є вторинними утвореннями: вони формуються внаслідок зовнішніх матеріальних впливів і відображають ставлення людини до дійсності. Якщо обмежити волю тільки сферою, яка збуджує діяльність, то вона тим самим перетвориться в “ідеального діяча”, стане якоюсь невиразною сукупністю потреб-прагнень, бажань, мотивів, рішень, зусиль, які нібито передують усякій свідомо доцільній дії – зовнішній чи внутрішній.

Зрозуміло, що будь-який штучний поділ єдиної регуляції людської поведінки на спонукальну і виконувальну частини міг привести академічну психологію до втрати предмета волі, до ігнорування її наявності у самих практичних діяннях, а відтак і до втрати можливості дослідити справжнє онтологічне спричинення вчинку. Це набуло актуальності тоді, коли психологи почали активно виявляти головні етапи звершення вчинку, розкривати його досконали рушійні сили. Так була аргументовано відхилена ідея про фатальну зумовленість, або ж повну приреченість, людської поведінки.

Успішне вивчення структури вчинку, його спрямованості, цілеспрямованої вольової поведінки людини дає серйозну аргументацію проти дуалізму тіла і душі на користь детерміністського тлумачення свободи волі. Певний доказ незалежності душі від тіла деякі прихильники дуалізму вбачали і тепер вбачають у наявності свободи волі, яка нібито не підкоряється природній причинності тілесних, матеріальних явищ, виявляє повну самостій-

ність, незалежність від них і може навіть цілком довільно впливати на вчинки людей. Одним з аргументів цього доказу є зовні проста очевидність того факту, що людина може зовсім незалежно від матеріальних умов створювати у своїх діях новий причинний ряд. Ідеалісти вказують також, що думка про свободу волі не підлягає доведенню так само, як і факт мого власного існування. Вивчаючи довільні дії людини, розвиваючи матеріалістичне вчення І. П. Павлова, радянські психологи дали переконливі свідчення того, що у цих діях не порушується причинний порядок природи, що найбільш самостійні вчинки, які здійснює особистість через свої переконання при вільному виборі шляху їх уможливлення, все ж мають певну визначеність як з боку минулого досвіду (а цей досвід зосереджується в матеріальному органі – мозку), так і з боку реального довкілля, з яким вона взаємодіє.

Людина здебільшого помічає тільки своє бажання (“я хочу”) здійснити якийсь учинок, дію, операцію і менше усвідомлює той зовнішній чи внутрішній подразник, який спричинює рух-діяння організму. Сильне бажання щось здійснити відвертає увагу від пускових імпульсів дій, і людині здається, що вона володіє здатністю незалежно від впливів оточення починати причинний ряд. Інакше кажучи, все сприймається так, ніби вона, її бажання є першопричиною дії або вчинку. Насправді ж під час людської дії в головний мозок надходять нервовими волокнами чуттєві імпульси, які несуть інформацію про стан організму в кожний з моментів його дії-розвитку (теорія так званої зворотної аферентації). Ця інформація синтезується з тією, що надходила від попередніх дій (із блоку пам’яті). Таким чином, названий стан людини визначається тим досвідом, який активізується під час здійснення вчинку. І чим ширше коло активізованих вражень минулого досвіду, тим повнішою і доцільнішою буде реакція організму. Але насамперед доцільність та розумність людської дії визначається *наявною ситуацією* – першою конкретною ланкою у причинному ланцюгу вчинку.

Загалом проблема вчинку, її філософські питання у вітчизняній психології розроблялись, так би мовити, частинами. Так, найбільшу увагу було приділено висвітленню мотивів вчинкової поведінки (О.М. Леонтєв, В.І. Асін, В.І. Селіванов, І.М. Назимов та ін.), далі досліджено найбільш цінні мотиви, які спонукають людину до пізнання, до творчої праці,

тобто мотиви соціального порядку. Воднораз майже не вивчалися питання психології ситуацій і реального здійснення самого вчинку. Щоправда аналізувався складний, розгорнутий вольовий акт, у якому виділялись стадії, ситуація, мотивація, що повною мірою відповідають наявним моментам учинку.

Шкода від занедбання проблем ситуації полягала в тому, що втрачалась серйозна ланка детерміністського підходу до вивчення вчинку. І хоч проблема знаходила свій вияв у дослідженнях умов вольової діяльності [4], все ж бракувало конкретного і прямого вивчення цього питання. У працях теоретиків психології ситуація – це: а) взаємодіюча з прагненнями людини певна частина оточення; б) усвідомлення мети дії, засобів її досягнення і всіх тих сил, які протидіють поведінці особи. А через те, що ситуація є активною умовою дії, вчинку, то її психологічне пізнання має не тільки важливе значення для вирішення питання про свободу волі, про залежність людської волі від матеріальних обставин діяльності, а й для дослідження процесу формування таких рис людини, як вимогливість, відповідальність тощо. Скажімо, для того щоб простежити, які умови сприяють формуванню вимогливості до себе та виділити ситуації, при яких виникають позитивні зрушення, було створено ситуацію змагання, особистісної відповідальності.

Психологи-науковці показали, що, здійснюючи вчинок, людина перетворює певні об'єктивні обставини, змінює психодуховні риси самої себе. Загалом своїм учинком вона відображає ставлення до тих чи інших явищ довкілля. Цей вияв ставлення передбачає спрямованість особи, її зацікавленість у певних речах, людях, подіях. Тому насамперед для розкриття вчинку слід було встановити виникнення певного значення якогось об'єкта для життєдіяльності особистості.

Предмет набуває значення для людини тоді, коли він може прямо чи опосередковано задовольнити якусь потребу – матеріальну або духовну. Сукупність предметів, явищ, які мають життєве значення і сприяють діяльності, а також ті об'єкти, які перешкоджають досягненню мети, – усе це разом, у певній комбінації створює безпосередні умови діяльності або її ситуацію. Дійсно, людина завжди перебуває у якійсь ситуації. Завдяки цьому визначається спрямованість дії, конкретні засоби її здійснення. Отож розвиток ситуації – процес повнішого і чіткішого визначення шляхів учинку;

на початку свого розвитку вона свідчить про відсутність активних, зокрема моральних, відношень, адже у цей момент тільки починається процес їх формування, перебудови духовного світу людини чи встановлення нових моральних норм. Початкова форма ситуації може виявлятися у симпатії або антипатії як у первинних формах моральної активності. У цьому аналітичному розрізі апатія первинно є гострим відчуттям відсутності конкретно визначеної ситуації. Всі ці емоційні стани, включаючи навіть глибоке співчування чи співпереживання, ще не становлять рушійної сили вчинкової дії хоча б тому, що влучно не окреслено її мети.

Поки людина живе, вона весь час перебуває в динаміці почуттів, тому повної байдужості до світу в неї не буває ніколи, за винятком, імовірно, патологічних випадків. Жива і здорова людина встановлює відношення з навколишнім світом, утворює нові і ліквідує старі зв'язки з ним. Те, що на перший погляд здається дефіцитом відношень, є насправді лише відсутністю процесу встановлення нових значущих зв'язків особи з дійсністю. Ситуація, таким чином, у своєму загальному формовиві починається із виникнення емоційних ставлень, відношень людини до явищ і предметів світу. Чим яскравішими стають ці ставлення, тим більше вони перетворюються в непереможну пристрасть, яка зрештою приводить людину до здійснення її заповітної мети. У пристрасті вона становить одне ціле із ситуацією і не залишає її доти, допоки не перетворить у бажаному напрямку. Причинність людської дії наявна саме як непереможна пристрасть, найповніша самовідданість особи високоемоційній справі. Сила почуттів, котрі у своєму виникненні спричинені ситуацією, визначається і тими перешкодами, які постають на шляху моральної дії та які мають бути здолані.

Ситуація значною мірою розкриває пристрасті особи, яка, діючи, визначає собою ситуацію. Її емоційне ставлення до явищ і предметів світу не означає того, що це ставлення залежить винятково від неї. Емоції виникають унаслідок усвідомлення, що ситуація залежить від людини і водночас не залежить. Цілковитий збіг головних рис, тенденцій ситуації і прагнень людини привів би до зникнення будь-яких рушійних сил дії. Ситуація не тільки зумовлює дію, але й протистоїть людині як самостійна об'єктивна сила, інколи навіть вороже спрямована проти неї. Усві-

домлення такої незалежності ситуації сприяє усвідомленню такої ж незалежності і самого усупільненого індивіда від цієї ситуації. Людина, яка не може піти далі такого розуміння, вважає свою волю зовсім вільною від сковуючої дії ситуації, незалежною від оточення. Так складається віра у свободу волі, у те, що її дух – першоджерело спрямованості вчинку, що вона може в будь-якому напрямку розвивати свої дії, порушуючи тим закони природи. Такі міркування становлять чи не головну частину вчення, за яким душа, не підпорядковуючись законам матеріального світу, стоїть над ним і є єдиною активною силою, що панує над тілесними предметами.

Усвідомлення відчуженості між ситуацією і людиною приводить до конфліктного стану між ними. Отож і ситуація стає конфліктною. Інакше кажучи, конфлікт – це перша вагома ознака ситуації і сутнісна рушійна сила самого вчинку; його не можна вважати чимось таким, що існує поза людиною, наприклад, як проста матеріальна річ. Навпаки, він відображає антагонізм об'єктивний, що переходить у внутрішній, духовний. Оскільки конфліктні зв'язки з'ясовуються у їх динаміці, то зрозуміло, що встановлення одних із них є водночас руйнуванням інших. У своїй наступності вони створюють опору для діючої особи, і без цієї опори дія взагалі була б неможлива. Але саме ці зв'язки, будучи, з одного боку, опорою для діючої особи, постають водночас і перешкодою для творчої діяльності. Ця складність ситуації і трудність її розуміння полягає в тому, що ті сили, на які людина спирається у своїй дії, самі повинні бути трансформовані, інакше стануть знаряддям творчого застою. При здійсненні вчинку, всі ресурси ситуації перетворюються на умови дії, на котрі й спрямовується конструктивна сила волі. Коли людина практично утверджує себе як особистість, то зовнішні обставини стають умовами, тобто чимось підкореним її діянням.

Найпопулярніша форма конфлікту виражається в можливості жертвувати одними інтересами для реалізації інших, терпіти при цьому якусь втрату. Чим більша втрата передбачається при досягненні даної мети, тим виразнішим і сильнішим стає конфлікт. Нагальність моменту розв'язання конфлікту спричиняє такий стан, коли ситуація стає критичною. Тоді людина вже не може більше приховувати або маскувати свої справжні цілі, а виявляє їх назовні і відкриває дійсний

характер своєї вчинкової мотивації. Отже, ситуація формує мотиви вчинків. Тому в усвідомленні мотивів діяльності особа вже не постає рівноцінною частиною ситуації, а становить її головне ядро, рушійну силу її розвитку.

На основі цілої низки психологічних досліджень, проведених за останнє десятиріччя, тепер можна більш конкретно і виразно вказати на спричиненість учинку і підкреслити той факт, що мотив є справжньою причиною дії. Був час, коли психологи насамперед вказували на те, що обставини визначають поведінку особи, що середовище впливає на характер її повсякденного життя. Але не менше право має і зворотна думка: людина сама визначає образ своєї поведінки. Мотивація тут діє як таке прагнення, котре поєднує дві сторони причинності – об'єктивну і суб'єктивну, не применшуючи ж одну з них як підлеглу. Проте і сама мотивація ще не може до кінця перебороти подвійний характер ситуації – сплетіння позитивних і негативних її сил. Це, зокрема, виявляється у такому загальновідомому стані людини, як *боротьба мотивів*. Вона вирішується лише у самому акті здійснення вчинку.

Боротьба мотивів відображає суттєві сторони поведінки особи, на що вказує той факт, що дана особа не зовні перебуває в якійсь ситуації, а зрослась із нею кровними, духовними зв'язками. Всі емоційні спрямування ситуації сконцентровані тепер в одній особистості і в ній повинні знайти своє вивільнення. Шлях і характер останнього буде залежати від перемоги того чи іншого вмотивування. Людина, таким чином, входить у *мотиваційний конфлікт*, або, як зазначалося, у стан боротьби мотивів. Без цього не відбувається жодного вчинку, і саме в такій боротьбі вона переживає свободу своєї волі. Виявляється, що обґрунтування мотивів, зокрема потреби підшукування доводів “за” і “проти”, тобто усвідомлення важливості здійснення саме такого вчинку, а не іншого, і є шлях встановлення причинного зв'язку між стимулом до дії і реальним перетворенням дійсності.

Поведінка людини, передусім її мотиваційна сторона, поділяється у сучасній психології на кілька рівнів, починаючи від загальних моральних принципів до конкретних стимулів діяльності з боку відповідної ситуації. Інакше кажучи, кожний учинок, виражаючи який-небудь загальний моральний принцип, має водночас глибоко індивідуалізований характер. Для детерміністського аналізу мотиваційної

складової вчинку слід враховувати обидва ці моменти. Хоча вчинок у своїх загальних рисах може бути пояснений певними моральними правилами, проте він як одиничне конкретне явище в неповторній ситуації за своїм психологічним і соціальним змістовим наповненням виходить за межі того чи іншого абстрактного морального принципу й навіть його збагачує. Ось чому ніякий учинок не можна пояснити цілком раціоналістично, прямолінійно. В ньому завжди залишається якась, умовно кажучи, “інтуїтивна” частка, яка істотно впливає на його спрямованість. Адже людині важко і навіть неможливо передбачити і врахувати всі обставини вчинку і вірогідні напрямки його уможливлення.

В однакових або схожих обставинах люди здійснюють різні і навіть протилежні вчинки. У своєму сумлінні та чи інша особа прагне бути повним господарем своєї долі. І це зовсім не суперечить тому загальновизнаному положенню, що кожний учинок урешті-решт має свої певні причинні підстави. Всупереч міркуванням про беспорядність людини перед обставинами (фаталізм мотивації), про її повну незалежність від них (волюнтаризм мотивації), треба сказати, що зовнішні умови справді визначають учинок, впливають на характер його перебігу, проте його здійснення як акції відображає саму людську істоту, її сутність. Звідси кожний учинок організується як глибоко індивідуалізована неповторна дія. Саме завдяки цій індивідуалізації особистість успішно виходить із-під “фаталізму об’єктивності”, “непорушної” сили її законів і залишає для себе реальну можливість вільного здорового морального вибору того чи іншого шляху поведінки.

У процесі формування мотивації людина відкидає один за одним неприйнятні шляхи вчинку і постає нарешті перед таким фактом, коли вибору сутнісно не існує. Той конкретний мотив, що залишається як остаточна основа дії – це не випадкова довільність, а такий чинник, що впливає з усієї її моральної сутності. Вчинок, здійснений на засадах названої мотивації, повно виявляє духовну суть людини і є її сумлінням. Я не можу здійснювати вчинок за спокійного переконання у своїй правоті, поки не усвідомлю, що моя мотивація достатньою мірою спричинена. Але через те, що обставини вчинку та його наслідки невідомі повністю, особа інтуїтивно завершує дію, вважаючи, що даних обставин досить для обґрунтування власної мотивації.

Кожний учинок – це творчий процес, у якому людина створює та виявляє свою моральність. Адже його вищим виразником є не запозичення, не наслідування, а прокладання нових шляхів. Вочевидь неповторний характер вчинку означає, що особа здійснює його вперше, ламаючи при цьому свій звичний образ думок і дій. Те, що було вже кількаразово здійснено, втрачає риси вчинку для самої людини. Він якоюсь мірою перетворюється у звичку і більше не стає для неї стимулом зрушень її характеру.

Остаточне з’ясування, утвердження і здійснення мотиву відбувається уже в самій *учинкової дії*. Для того щоб зреалізувати вчинок, людина підготовлює і перетворює реальні обставини так, щоб уможливилася його динамічна акція. Поряд із цим людина готує і саму себе, щоб бути не тільки здатною, а й гідною здійснити задуману справу. Вже таке початкове уреальнення дії, спрямоване на підготовку вчинку, є його справжнім початком.

Загалом здійснення вчинку має такі головні моменти: перетворення і підготовка зовнішніх обставин, засобів, умов, створення або психічна підготовка власне вчинкової акції у прямому значенні цього слова. Справжній розвинений учинок – дія, яка планується заздалегідь. Більше того, можна навіть сказати, що саме створення обставин та умов вчинку потребує вчинкових дій великої волі, значного психічного напруження. Так, підготовка до космічного польоту вимагає кількох років максимальних зусиль і праці, розумового і фізичного тренування та навчання, тимчасом як сам політ (навколо Землі) може тривати всього близько однієї години.

Створюючи передумови вчинку, особа немовби мимохіть стає перед потребою його здійснення. Адже ці умови створені її власними руками і напруженням волі. Те, що здійснюється у період підготовки умов зовнішніх, є водночас створенням і внутрішніх умов, суб’єктивних як другої важливої складової спричинення вчинку. Суб’єктивна готовність до нього ґрунтується на яскравому уявленні того, що саме треба здійснити. Через те, що такий уявлюваний учинок здійснюється неодноразово і постійно варіюється, людина далі може автоматично перейти до актуалізації самого вчинку. Коли виникає достатня критична повнота обставин, то наступні умови вже діють як привід, що веде за собою саму вчинкову акцію. Вона завершується повністю тоді, коли навколишня до людини ситуація відповідає її духовній організації, передусім її моральним нормам і цінностям. <...>

Розвиток сучасної психології, особливо за останнє десятиріччя, і насамперед висвітлення таких компонентів учинку, як ситуація, мотивація та його здійснення, якнайкраще підтверджує вагомість ідеї спричинення для глибоко наукового пояснення його природи.

Водночас зазначимо, що в радянській, у тому числі і в українській, психології, *проблема вчинку* ще не знайшла свого достатнього висвітлення як самостійна, цілісна і як одна з провідних сучасної світової психології. Її розробляють побіжно, здебільшого у зв'язку з вихованням моральних рис усупільненої людини. Це, безсумнівно, важливий аспект дослідження. Але психологи при цьому відходять від безпосереднього вирішення фундаментальних теоретичних питань *психології вчинку* і цим звужують практичне значення своїх досліджень. Тепер надзвичайно актуальним стає питання розробки *етапів здійснення самого вчинку* і таких важливих його компонентів, як психологія ситуацій, мотивації, форм його здійснення та належного обґрунтування розмежування, класифікації і типології людських учинків.

1. Аснін В. І. Воля як форма регуляції діяльності дитини // 10-та звітно-наукова сесія Харківського пед. ін-ту. – Харків, 1955.

2. Жаворойко О. І. Про формування відповідального ставлення до своїх обов'язків у п'ятикласників. Питання психології // Наукові записки Інституту психології МО УРСР. Т. X. – К., 1954.

3. Раєвський О. М. Про психологічне та ідеологічне в людській свідомості // Наук. записки Київського державного університету. Т. XVI. – 1957. – Вип. IV. – С. 112–113.

4. Агафонов Т. Й. О волевых проявлениях личности в затрудненных условиях // Вопросы психологии. – 1956. – № 5.

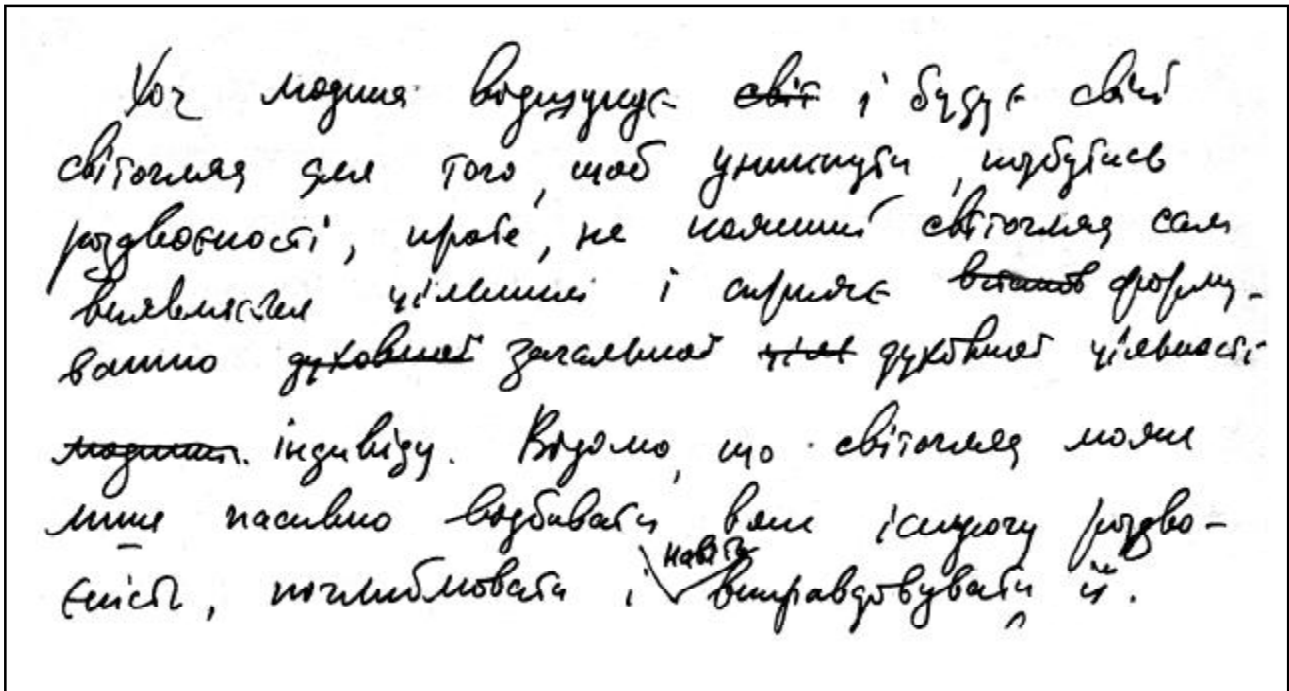
5. Веденов А. В. Роль внутренних противоречий и способов их преодоления в развитии личности // Вопросы психологии. – 1959. – № 1.

6. Котырло В. К. К вопросу о генезисе произвольной регуляции поведения детей раннего возраста // Тез. докл. на II съезде Общества психологов СССР. – М., 1963.

7. Чамата П. Р. К вопросу о качественных изменениях в развитии самосознания детей // Тез. докл. на I съезде Общества психологов СССР. – М., 1959.

Надійшла до редакції 14.02.2011.

Друкується у новій редакції за виданням:
Роменець В.А. Вчинок і проблема детермінізму у вітчизняній психології // 3 історії філософської думки на Україні. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 104–118.

Фрагмент рукописного тексту Володимира РОМЕНЦЯ